

SOC416 – Kvalitativní interview a biografické techniky

INDIVIDUÁLNÍ ANALÝZA ROZHovorŮ

1. Úvod

Cílem studentského výzkumu byla odpověď na otázku 'Jak se žije lidem na podpoře?' Pro její zpracování jsme si vybrali velmi specifickou skupinu osob - prodejce časopisu Nový prostor. Většina z nich pobírá dávky sociální podpory, někteří však na ně nedosahují - buď je odmítají, nebo jim k jejich vyřízení schází příslušné dokumenty. Většinou patří mezi dlouhodobě nezaměstnané, kteří prodejem řeší svou sociální situaci. Domníváme se, že jejich rozhodnutí podávat Nový prostor je znakem jejich alespoň částečně aktivního přístupu k životní situaci, v níž se nalézají. Šlo nám o zachycení jejich současné situace, a to především prostřednictvím jejich vlastních interpretací. Druhotně jsme se také zajímali o poznání procesu, díky kterému se do nepříznivé situace dostali a jaké strategie plánují či využívají k její změně. Prostřednictvím kvalitativních rozhovorů jsme se snažili získat informace od skupiny lidí s velmi specifickými životními osudy. Zaměřili jsme se na následující tématické okruhy:

- Jak vypadal proces vývoje nepříznivé situace prodejce (jak se do ní dostal, co se změnilo, jaká je perspektiva do budoucna)
- Jak se žije prodejcům Nového Prostoru (v současné době - jak je spokojený se současnou ekonomickou situací, struktura dne - aktivity)
- Jaká je identita prodejce (sebereflexe, vnímání společenského statusu)

2. Metodologie

Výzkum probíhal formou kvalitativních rozhovorů, které by bylo možno označit za semi-strukturované (v týmu byla připravena společná sada otázek, či okruhů, kterých je třeba se v rozhovoru dotknout), vedené formou „tree and branch“ (bylo zadáno jasné ústřední téma, přibližná struktura toho, co má být zjištěno, s dalšími podtématy a samozřejmě oblastí, do kterých byl rozhovor stočen mimoděk při svém plynutí).

Jistým problémem je ne zcela jasné teoretické ukotvení výzkumu. Vzhledem k tomu, že se jedná o cvičný projekt, zvolili jsme „střední cestu“ mezi grounded theory, která by vedla k tvorbě teorie až následně při analýze rozhovorů (zde jsme považovali za vysoké riziko tématického odchýlení jednotlivých tazatelů), na druhou stranu jsme nezvolili ani jednotný, přesně vymezený teoretický pohled. Východiskem je společné konceptuální uchopení skrze širší pojem sociální exkluze, jehož prostřednictvím jsme se snažili uchopit žitou, denní realitu specifické skupiny osob. Sociální vyloučení má celou řadu dimenzí. U našich komunikačních partnerů jsme za klíčovou (určující jejich postavení) považovali dimenzi ekonomickou, která do značné míry determinuje jejich (ne)zapojení do širší společnosti. Dále jsme se věnovali dimenzi sociální a kulturní. Toto rozlišení nám však sloužilo spíše jako analytický nástroj ke společnému utřídění zjištěných životních zkušeností, strategií a názorů našich komunikačních partnerů. Jednotlivé dimenze se hluboce prolínají a životní osudy se často svou povahou vzpírají (pro výzkum tak praktickému) „škatulkování“.

Celkový dojem z vedení rozhovoru je spíše záporný. Jedná se o zajímavou zkušenost s formulováním otázek, jejich promyšlením „za chodu“, vzhled do svým způsobem „cizího“ prostředí, setkání s lidmi, kteří se nacházejí ve zcela odlišné životní situaci, a kteří si nesou odlišné životní zkušenosti. Při následném přepisování rozhovorů jsem analyzovala nejen obsah výpovědí komunikačních partnerů, ale také vlastní postup při kladení otázek a směřování rozhovoru. Vzhledem k provedení dvou rozhovorů s poměrně odlišnými komunikačními partnery¹ jsem si také ověřila důležitost komunikačních schopností partnerů pro pozdější

¹ Rozhovor byl veden jak se ženou, tak s mužem, s různým vzděláním - základní, střední a také různým osudem, viz níže).

analýzu. Důležitá byla jednak úroveň jejich sdílnosti, ale také schopnost formulovat myšlenky, vysvětlovat detaily, hovořit bez „sdílených předpokladů“, jakýchsi komunikačních zkratk, které stěžují následnou analýzu neúplným popisem situací. Podrobnější popis průběhu vedení rozhovorů a komentáře k přepisu je obsažen v terénních poznámkách. Zajímavé bylo také zamyšlení nad tím, co vlastně z různých důvodů v rozhovorech nezaznělo.

3. Komunikační partneři

Kontakt na komunikační partneři byl získán v brněnské kanceláři Nového prostoru, kde nám vedoucí pobočky ochotně poskytla seznam prodejců i s jejich místy prodeje, čímž byl zároveň tento „cvičný“ výzkum z její strany schválen. Rozhovory byly provedeny v průběhu jednoho měsíce (května) na různých místech města Brna.

Mými komunikačními partnery byli paní Eva² a pan Roman. Jejich jména jsou z důvodu anonymizace změněna. Rozhovor poskytli velmi ochotně, v době, kdy jsem si jej domlouvala, byli na stanovišti přítomni oba a přijali mou prosbu na vedení dvou rozhovorů - s každým zvlášť.

Paní Eva (36 let) prodává Nový prostor něco málo přes rok spolu se svým druhem³, panem Romanem. Vystudovala základní školu, žila a pracovala v Severních Čechách, kde přišla o zaměstnání po krachu podniku. Podle svých slov už další práci nenašla, nabízena jsou jí především místa uklízeček. Paní Eva je (pravděpodobně) dvakrát rozvedená a bezdětná. Nepobírá sociální dávky, podle jejích slov, kvůli úřadu v Liberci, který jí stále neposlal potvrzení o tom, že nepřijímá dávky na děti. V současnosti sdílí domácnost s druhem, starším přítelem a psem.

Pan Roman (38 let) prodává Nový prostor se svou družkou již více než rok. Pochází z Brna, kde vystudoval střední školu (uměleckého zaměření) a několik let zde pracoval ve strojírenském podniku, odešel před jeho krachem. Vystřídal několik zaměstnání, začal samostatně podnikat v oblasti designu a realizace interiérů. Byl však podveden svým společníkem, půl roku byl ve vězení (pravděpodobně ve vyšetřovací vazbě), od soudu odešel jako nevinný, přesto má velké problémy najít zaměstnání.

4. Analýza rozhovorů

Celkově lze analýzu rozdělit do tří okruhů:

- 1) Vývoj nepříznivé situace (jak se dostali k NP)
- 2) Dimenze sociální exkluze (ekonomická, sociální, kulturní)
- 3) Identita prodejců

4.1. Vývoj nepříznivé životní situace

Pro životní příběh **pana Romana** je zlomovým okamžikem krach podnikání. Přestože mu předcházela ztráta stabilního zaměstnání, snažil se ji řešit samostatnou činností v oblasti, která jej zajímala. Krach byl podle něj způsoben společníkem, který „vedl druhou pokladnu“. Přelomovou zkušeností je také půlroční vězení, které souviselo s podnikáním, pravděpodobně se jednalo o vyšetřovací vazbu a pan Roman nebyl nikdy odsouzen k výkonu trestu, přesto mu tato zkušenost přináší velké obtíže při hledání práce, „je to velký problém“. Dalším důležitým momentem je rozpad rodiny, deset let vychovával dva syny, kterým však ve své současné situaci „nechce zasahovat do života“. Jako jediný z prodejců má potenciální zázemí

---

² U paní Evy a pana Romana byla změněna kvůli křestní jména kvůli anonymizaci. Jsou jedinými partnery našeho výzkumu, od kterých byl získán pouze ústní, nikoli písemný informovaný souhlas. Oba byli poučeni o účelu výzkumu, o jeho anonymitě (paní Eva zpětně).

³ Zajímavé je, že paní Eva i v běžném rozhovoru používá pro označení pana Romana slovo druh - tedy úřední termín, který je jinak v „běžném“ jazyce nahrazován slovem přítel či partner. Můžeme z toho usuzovat na přebírání terminologie úřední moci, která je nad nimi vykonávána?

rodičů, které však úmyslně nevyužívá, patrně kvůli neshodám s otcem (akademickým malířem, majitelem vlastní firmy). Již tři roky žije se svou družkou, paní Evou, přes rok se žije prodejem Nového prostoru.

Životní příběh **paní Evy** je poznamenán celou řadou specifických osudových momentů, její současná situace vyznívá spíše jako to lepší z jejích životních období. Pochází ze severních Čech. Již v šestnácti letech opustila domov kvůli neshodám s nevlastní matkou, „*macechou*“. Rekonstrukce dalších událostí je však z její výpovědi obtížná, v projevu se slévaly jak události dávnější, tak současné, provázející ztrátu otcova zaměstnání i jeho smrti před asi čtyřmi lety, sebevraždy sestry, u které nějaký čas bydlela, ztráty zaměstnání v podniku po jeho krachu... Paní Eva prošla (pravděpodobně) dvěma manželstvími, která opustila kvůli fyzickému násilí ze strany partnera. Několik let strávila na ulici, „*venku*“. Již tři roky žije se svým druhem, za kterým se přestěhovala do Brna.

Analýza rozhovorů poskytla pohled na dva poměrně odlišné životní osudy. Styčným bodem je pochopitelně dlouhodobý neúspěch při hledání zaměstnání, cesta, která k tomuto stavu vedla, se však u každého vinula jiným směrem. Zatímco pan Roman vedl až do rozvodu a odchodu ze zaměstnání (nelze přesně určit, jak se události časově předcházely) život, který by se dal označit za „normální“ z hlediska obecných společenských pravidel (středoškolské vzdělání, každodenní práce v placeném zaměstnání, sňatek, děti, soukromé podnikání), u paní Evy se shledáváme s „patologickými“ a potencionálně sociální exkluzí hrozcími sociálními jevy již od jejího mládí (časný odchod z domova, neshody s nevlastním rodičem, smrt rodičů a sestry, ztráta zaměstnání krachem podniku, nízká, resp. žádná kvalifikace). U paní Evy sledujeme spíše kontinuální proces, z vyprávění pana Romana naopak vyplývá jeden zlomový bod, a tím je pobyt ve vězení, od něž se již nebyl schopen zapojit zpět do předešlých vazeb - především pak uplatnit se na trhu práce a následně v rámci jiných oblastí života.

Je však nezbytné upozornit na neúplnost obou výpovědí - jednak mapování životních osudů, např. life history apod., nebylo účelem našeho výzkumu, a dále jsou ve výpovědích některé mezery, časové nejasnosti atd.

4.2. Dimenze sociální exkluze

4.2.1. Ekonomická

Charakterizujícím označením ekonomické situace komunikačních partnerů je **přežívání** (pan Roman):

„...ale dost náročný dennodenně počítat takový hlouposti, jako jestli máš na jídlo, kolik ti zůstane, jestli máš, abys měla na ty časopisy druhé den, víš, to jsou takový houby položky celkem, ale dennodenně na to musíš myslet. Vstáváš s tím a usínáš s tím ...“

Paní Eva byla požádána o popis toho, jak vyjde s financemi:

„No, a nebo když vám daj dýžka, tak je to taky ještě lepší, jo, ale třeba když vám daj dýžko, a třeba vám daj třeba třicet korun, tak to máte za deset časopisů tři sta a z toho dvě stovky si musíte uložit na deset časopisů a zbyde vám tady stovka, a to musíte koupit psovi jídlo, rohlíky a za zbytek párky za dvacet pět korun, no to je všechno, co koupíte za stovku dneska.“

Určující je otázka **bydlení** - pan Roman s Evou strávili dokonce týden na ubytovně, v současnosti však svou situaci řeší soužitím s přítelem, kterého označují za „*dědečka*“. Jedná se o důchodce, se kterým sdílí náklady na bydlení a stravu (pan Roman):

„Dá se to zvládnout, nemáme nájem vysoký, protože bydlíme u přítele, jako, nájem takhle nemáme vysoký, na to, že bydlíme v centru, no ale mi mu svým způsobem zase vypomáháme jako s dalšíma, víš, co potřebuje jako, on už je to důchodce, už je to starší pán, jo a ten důchod mu taky nestačí, on když zaplatí prostě jako svůj nájem svoje jako, tak mu zbyde pár stovek, takže mi mu zase vypomáháme se vším ostatním. Jo, za to, že máme tedy nižší nájem, no tak prostě my se staráme o všechno, o jídlo, at' už on, nebo pes, jo“

Vedle příjmů z prodeje Nového prostoru (max. 15 časopisů denně) pobírá pan Roman dávky státní sociální podpory - asi 2300,- životní minimum. Paní Eva nepobírá dávky žádné, údajně kvůli chybějícím dokumentům, pouze je v evidenci Úřadu práce kvůli zdravotnímu a sociálnímu pojištění.

Rysem typickým pro jejich ekonomickou situaci je **nestálost** a do značné míry náhodnost příjmu. I pokud dosahují svého průměrného prodeje (cca deseti časopisů denně), neumožňuje jim to pokrýt více, než základní potřeby. Průvodním znakem je tedy hluboká existenční **nejistota**, která ústí v orientaci na každodennost. Otázkou je, zda tato hraniční úroveň příjmu ovlivňuje volbu komunikačních partnerů – mají zůstat na svém prodejním místě a snažit se vydělat peníze, nebo se mají intenzivně věnovat hledání práce, které je v jejich situaci v podstatě bezvysledné, a riskovat, že zůstanou bez prostředků? Výhodou je, že prodávají ve dvojici – mohou se tedy vystřídat.

Pan Roman navíc očekává zvýšení příjmu – jednak mu byla přiznána náhrada ušlé mzdy za pobyt ve vězení – stěžoval si však na roční lhůtu, kterou mají „úředníci“ na vyřízení. Očekává také finance z rodinného majetku (restituce?).

4.2.2. Sociální

Společným znakem obou komunikačních partnerů byla **ztráta či nefunkčnost původních sociálních vazeb** - jednak rodin původních, ať již smrtí rodičů (u paní Evy není zcela jasný osud matky a podoba vztahů mezi nimi), nebo neshodami, které zapříčinily nefunkčnost solidarity uvnitř rodiny (otec pana Romana vlastní firmu, Roman však od něj žádnou pomoc nechce, otec se nesmířil se synovým pobytem ve vězení). Oba komunikační partneři mají zkušenost s rozpadem jimi samotnými založené rodiny. Zatímco paní Eva, která řešila rozvodem svou situaci oběti domácího násilí, z manželství nemá žádné děti, pan Roman má dva syny. Signifikantní je jeho distancovaný postoj k nim:

„Pan Roman: Mám, mám dva syny.

LG: A vidáte se?

Pan Roman: Málo, málo. Já jim nechci zasahovat do života, to je moje osobní věc, a nechci jim zasahovat do života..

Na jednu stranu to znamená, že pan Roman nechce svou sociální situaci přenášet na své syny, na druhou stranu to znamená, že pro něj jeho rodina přestala být referenčním rámcem uvažování a směřování aktivit. Staré sociální vazby jsou tedy zpřetrhány a nové jsou navázány zpravidla v okruhu osob s podobnou sociální situací. S paní Evou by rádi založili rodinu – jakmile selepší jejich finanční situace.

4.2.3. Kulturní

Prodej NP je výrazným určujícím faktorem, který strukturuje každodennost prodejců. Organizace času není vzdálena „běžnému“ pracovnímu rytmu, neboť pokud chtějí splnit svou kvótu prodaných časopisů, musí být brzo ráno ve výdejně, a prodávat často do večerních hodin. Na rozdíl od běžného zaměstnání však pohlcuje prodej mnohem více času včetně víkendů a znamená **každodenní nejistotu** výdělku, který nemusí být úměrný času strávenému prodejem (paní Eva):

„Ale jo, tak jako chystám se na ten [prodej], na to. Ale vždycky přemejšlim, bude to, aji i u toho kafe, pujde mi to, nepujde mi to, bude to lepší, nebude to lepší a tak dál, jako i v noci nad tím člověk přemejšlí.“

Zamýšlený dotaz na **volný čas** se ukázal být víceméně nesmyslným – v současnosti nic, co by označili za volný čas, nemají. Pokud by přece nějaký měli, strávili by jej spolu (pan Roman, paní Eva):

„Pan Roman: Ale jo, tak stane se, jednou je to tak, že když beru sociální podporu příklad, tak aspoň ten jeden den v měsíci si aspoň uděláme volno, tak se jdem někde projít, prostě volno celý den pro sebe.

LG: Tys vlastně říkal, zes šermoval, nebo šermuješ

Pan Roman: Nó

LG: *Víš, prostě když si představíš, že bys měl jeden volnej den, že bys nemusel prodávat a nemusel ses o nic starat, tak jak bys ho prostě využil?*

Pan Roman: *Tak bych vzal Evu za ruku a někam bych ju pozval (úsměv oba) do restaurace, to už je jedno, jo, ale, na zmrzku, kamkoli, jsme zvyklí chodit do divadla, do kina, jo, na nějakou akci, na kdejakou, na koncert. “*

Zajímavé jsou také dva přístupy k **chápání budoucí životní perspektivy**. Na jedné straně stojí víceméně **rezignovaný přístup** paní Evy, která současnou situaci chápe jako dostačující. Rezignace může být způsobena tím, že minulost byla obtížná a současný stav pro ni znamená výrazné zlepšení:

„LG: *Dobře a kdybyste, hledáte teda ještě nějakou jinou práci kromě toho, nebo jste s tím spokojená natolik, že už...?*

Paní Eva: *No já jako práci bych jako scháním, tak ale jako si myslím, že práci už stejně neseženu a že zůstanu u Nového prostoru.*

LG: *(přítakání) A kdybyste sehnala práci, jaká by to měla být? Jakou byste chtěla?*

Paní Eva: *Úklid. “*

Dalším faktorem je také ztráta perspektivy, ztráta schopnosti uvažovat o budoucnosti v jiném kontextu, charakteristická je **zaměřenost na současnost**, každodenní rutiny (kultura bídy?). Na druhé straně u pana Romana jsem se setkala se spíše **optimistickým postojem**, pro který byl charakteristický víceméně **pozitivní vztah k vlastní budoucnosti**, snaha vymanit se z chudoby – především očekávání mimořádných příjmů (viz výše), snaha najít si zaměstnání.

4.3. Identita prodejců

Specifikem skupiny našich komunikačních partnerů je transparentnost jejich sociálního postavení, které je vizualizováno povinným označením:

„LG: *A setkala jste se třeba s nějakou nepříjemnou reakcí?*

Paní Eva: *Ne, akorát že jedna dycky běž do práce ...*

[...]

... a nebo někdo se mi začne smát, že tam prodávám, a nebo mladý holky jdou ze školy, a říkaj ...

LG: *Smějou se vám?*

Paní Eva: *No, říkaj Nový prostor, Nový prostor, a tak.*

LG: *A proč se smějou?*

Paní Eva: *Nevím, já jsem si říkala, holka, kdybys, až to budeš jednou ty dělat, já bych se ti směla možná taky, ale těžko, prostě ale říkám si to v duchu.*

LG: *A nevadí vám to, když takhle jdou děcka*

Paní Eva: *Ne, proč, já to beru sportovně. “*

Častěji se však setkávají s pozitivním přístupem, domnívají se, že je lidé vnímají kladně, vidí, že se snaží. Pan Roman také popsál různé strategie prodeje:

„No a někteří, někteří opravdu teda chodí, já nevím špinavě oblečení, jo, a nebo todlencto, jestli si myslí, že, že se člověk nad nima slituje kvůli tomu, no, naopak já jsem to založil úplně na něčem jiným, jo, prostě když jsme s Evou jsme s tím začali, říkám ne, budem chodit tak oblečení, tak jak normálně chodiváme ne, tady v tom nejlepším, co jako máš, no a pak ti lidi to vzali daleko líp, jo jak, prostě jak kdybych jo tam stál, že bych naschvál v něčem otrhaným, todlencto, naopak.

LG: *Tak oni to třeba ti lidi vidí, že vám to opravdu může pomoci, že, že to*

Pan Roman: *Většina lidí jako to bere tak jako že né teda bezdomovci, ale že lidi, kteří si snaží aspoň si vydělat, když jinou práci nemají, rozumíš, jo, že teda aspoň něco. ... To je většina, ale tak čtyřicet procent si myslí, že teda to je prostě, běžte do práce, a bezdomovci a ... “*

Identita je však něčím, co se velmi obtížně popisuje, je výsledkem každodenních vyjednávání, vynořuje se právě v momentech nesouhlasu či konfliktů, nebo naopak pozitivních identifikací. Náznakem mohou být odpovědi na otázku, jak se komunikační partneři cítili při prvním dni prodeje, co prožívali. Zatímco paní Eva označila první den za „zajímavější“, znamenal pro ni novou zkušenost, možnost komunikace s lidmi, pan Roman jej popisuje jako velmi nepříjemný zážitek:

„To bylo hrozný, protože než člověk, fakt, jako ono je to takový, zvlášť pro mě třeba, jo, prostě, já jsem si nikdy neřekl o korunu a teď jako stát s časopisem jako kamelot, jo, to by mě v životě nenapadlo, no ale tak snažím se pomoci Evě, hlavně. No, poprvé to bylo hrozný, než člověk jako, řekne ne že dobrý den nebo, ale Nový prostor, než to, ten první den to bylo hrozný. ... Poprvé je to vždycky nejtěžší. Přitom jako takhle to není, že by to byla nějaká složitá, složitá věc, ale jako když na to člověk opravdu není zvyklej, jo, když před tím deset let pracoval normálně jako klasickou práci, potom jsem podnikal pár let, jo, byl jsem takhle, no pro mě to bylo hrozný jako, poprvé.“

Na pozici prodejce si musel zvykat několik dní a přestože ji přijal (jako nutnost), velmi rád by si našel jiné zaměstnání – prodej Nového prostoru pro něj znamená pouze překlenovací záležitost, řešení momentální situace. Z jeho reakce lze usuzovat, že jej vnímá jako mírně stigmatizující (daleko větším stigmatem je však pobyt ve vězení, především z pohledu potencionálních zaměstnavatelů). Naopak paní Eva je s prodejem časopisu spokojená. Přestože reflektuje možné negativní postoje okolí, zcela jistě nechápe prodej jako stigmatizující, dokonce se vyjádřila o možných pracovních perspektivách svých potencionálních dětí:

„Paní Eva: No snažit se to tak nějak vysvětlit, že časopisy se dají prodat, nebo jako, kdyby to chtěli některý z nich třeba zkusit, já bych proti tomu taky nic třeba neměla, jo, ať je to kluk nebo holka, taky bych proti tomu nic neměla, kdyby přišli domů a řekli, maminko, my prodáváme Novej prostor, tak bych řekla, co já ho prodávala taky, jo, prostě bych jim to nebránila.

LG: A kdybyste měla představit, jakou práci by měly dělat jinou než ten Nový prostor, jak byste je třeba je k tomu snažila dostat, nebo, jestli vůbec?

Paní Eva: To by záleželo asi na nich ...

[...]

„... když by chtěly třeba brigádu, já bych mu ... si třeba najdi Novej prostor, běž tam třeba pracovat na brigádě, že, viděj si s tím, jo prostě tak nějak bych mu to třeba vysvětlila, jo... Jako nevím, já proti tomu třeba taky nic neměla, kdyby to děti dělaly moje, když vím, že ta práce není, že je těžko sehnat práci, zaměstnání“

5. Závěr

5.1. Opomenuté otázky

Analýza rozhovorů poskytla nejen vhled do života prodejců, ukázala také tazatelský postup, jeho chyby a opomenutí. Mezi ně patří také několik otázek (doplňujících), které vplynuly z rozhovorů, tazatelka je však nepoložila.

- U paní Evy by bylo zajímavé doptat se na okolnosti, které provázely její vzdělání. Zjistit, proč má pouze základní školu, proč nešla, nebo nedokončila školu střední.
- Dále by mne zajímala role její vlastní matky. Je zřejmé, že zemřela, v rozhovoru je však bílé místo – nevíme kdy to bylo a jaký byl jejich vztah, proč se k ní neuchýlila po odchodu od nevlastní matky apod.
- Cenný by byl také podrobnější popis života „venku“, zkušenosti bezdomovectví.
- U pana Romana by bylo zajímavé (ale velmi obtížné) zjistit bližší důvody jeho odmítání pomoci (tvrdil, že má „moc hodnou maminku“) rodiny apod.
- Zajímavý by byl také hlubší popis jeho pobytu ve vězení.

5.2. Shrnutí

Ze všech sledovaných dimenzí se jako určující skutečně projevila dimenze ekonomická. Každodenní **nedostatek, nestálost a nejistota příjmu** determinuje všechny oblasti života prodejců. Klíčovými znaky života našich komunikačních partnerů bylo soustředění na každodennost, na uspokojení základních potřeb a případné snahy vedoucí ke zlepšení finanční situace. Jednotlivé dimenze sociální exkluze lze však oddělit pouze analyticky, životní osudy prodejců jsou komplexní záležitosti. Jsou kombinací životních nehod, nefungujících či neexistujících základních sociálních vazeb (současný partnerský vztah hrál v životě obou velmi výraznou úlohu, ulehčoval jim jejich situaci), a také osobnostních charakteristik a určité kultury, souboru praktik, kterými se v rámci každodenních strategií se svou situací vyrovnávají. Proto jsou důležité i ostatní dimenze – umožňují se zamyslet nad možným budoucím vývojem jejich situace.

Otevřenou otázkou zůstává **role Nového Prostoru**. Zajímavým námětem evaluačního výzkumu by byla funkce tohoto sociálního projektu jako možného nástroje sociální inkluze. Na jednu stranu pomáhá v tíživé životní situaci (získání základních prostředků), na druhou stranu však prodej časopisu může ztěžovat aktivní hledání práce.

Výzkum také poskytl řadu otázek, na které by bylo možné hledat odpovědi rozsáhlejším výzkumem, například obecně **vztah** aktérů **k institucím** – negativní hodnocení Úřadu práce a jeho neschopnosti pomoci jim ke kvalitnímu zaměstnání. Instituce také částečně viní z podílu na jejich současné situaci (paní Eva stále postrádá dokumenty z libereckého úřadu, pan Roman si stěžuje na roční lhůtu, kterou mají úřady na vyplacení ušlé mzdy za pobyt ve vězení, na kterou má stanoven nárok). Instituce Nového prostoru však byla vnímána jednoznačně pozitivně.

Dalším možným okruhem zájmu je **sociální reprodukce** postavení těchto lidí. Z rozhovorů můžeme pouze usuzovat (viz výše vyjádření paní Evy o budoucím zaměstnání jejich dětí; oproti tomu pan Roman popsal koníčky svých dětí, které se jim snažil zajistit, školku s výukou angličtiny apod.).

Rozhovory pro mne byly zajímavou sondou do života lidí, který jsem zatím znala pouze zprostředkovaně. Seznámení se s individuálními osudy je velmi obohacující.